

ՀԱՏՎԱԾՆԵՐ «ՆԱՎԸ ԼԵՌԱՆ ՎՐԱ» ՎԵՊԻՑ

Գնացքը չմեկնեց: Սարդարաբադից քիչ հեռու երկաթուղագծերը պայթեցրել էին...

Ուղևորները գիշերեցին կայարանում:

Մութը ցրվում էր, երբ սև ամպեր կուտակվեցին Հայաստանի վրա....:

Կայարանում, քամու արագությամբ լուր էր շրջում թուրքական բանակի շարժումների մասին...

Երրորդ օրն էր... և գնացքը մնում էր տեղում: Ոչ ոք ոչինչ չէր իմանում...

Ուղևորներից շատերը ճանապարհը շարունակեցին սալերով...

Հեղյանը որոշեց ամեն գնով հասնել Երեվան...

Հինգերորդ օրը լուսաբացին խուճապ ընկավ կայարանում սպասող ուղևորների մեջ:

Հեղյանը թնդանդի խույ ձայներ լսվեցին:

— Ի՞նչ է պատահել, — հարցրեց Հեղյանը:

— Բա, չեմ իմանում, կոհվ է... թուրքերը փորձում են նվաճել Արարատյան դաշտը...:

Մի խումբ զինված մարդիկ մոտեցան կայարանին:

— Ծառերը պնդում էին, որ վճռական ճակատամարտը մղվի Սևանում, — միջամըտեց մի ուրիշը, — սակայն ժողովուրդը չուզեց, չուզեց որ մեր սուրբ դաշտը պղծվի, և ահա երեք ժամ է կռվում ենք...

Առաջին խրամատները:

Հայկական հրետանին հանգիստ չէր առնում: Գնդացիները անդադար կրակում էին:

...Չենքի բեկորներ, զգեստների պատռված կտորներ, թիթեղի արկղեր, մի կողմը թեքված հրետանու անանիվ կառքեր, ռումբեր, դատարկված փամփուշտներ, ձիերի դիակներ...

Եկեղեցու նախկին խորանի վրա բժշկական գործողությունների սեղան էր սարքված: Վարը պատահական բարձրությունների վրա, հարմարեցրել էին երկու ուրիշ սեղաններ:

Այդ ամենը կատարվում էր խոր, մեքենական լուռությամբ: Հոգևած, սիրթնած երեսներով բժիշկների արյունած ձեռքերի վրա մի դուլից ջուր էին թափում և նրանց բերանների մեջ վառված ծխախոտ դնում: Նրանք մի քանի անգամ քաշում էին, նետում և արագ վերադառնում գործի:

Ամենից շատ զբաղվածները ճերմակ հագած մի քանի կանաչ էին: Անդադար պլտույտ էին գալիս բժիշկների շուրջը, գործիքները եփում, վերքերը կապում, շտապ շտապ՝ կեր որոնող թռչունների նման՝ աչ ու ձախ վազում և նորից գնում իրենց տեղը:

Դժգույն դեմքով, ճերմակ հագած մարապետներ արյունալի պատարագներ էին մատուցում չար և ոխերիմ աստվածներին: (Հինավուրց խորանի վրա երկարած մարդկափին չարչարված այդ մարմինները արդյոք ահավոր գոհաբերություններ չէին, և նրանց շուրջը պտույտ եկող լուսկյաց այդ մարդկանց և կանանց շարժումները մաս չէին կազմում խորհրդավոր այն արարողության, որի գաղտնիքը անըմբռնելի էր)...

Նոր վիրավորներ էին բերում:

Ամեն կողմ յոդոֆորմ էին սրսկում: Պատերի հետև, խույ ոռնոցով ռումբեր էին պայթում: Գետնին պատկած վիրավորները մղկտում էին:

— Զուր, ջուր,—չորացած շրթները շարժելով խնդրում էին շատերը:

Ոմանք տնքում էին, ոմանք խորտում:

Այն օրը Սարգսրաբադը գոռաց և վայեց:

Հայ ժողովրդի բոլոր խավերը վիթխարի և վճռական թափով որոշել էին թշնամուն ետ մղել:

Մտան խրամատների մեջ: Պատռած, եռացող վերքերով մարմիններ կրեցին: Աշխատանքը այնքան շատ էր, որ Հերյանը ուժասպառ էր եղել, ծնկները դողում էին, շրթները չորացել էին:

Խլրտող կոկորդիներ, խուլ վայոցներ, ծանր տնքոցներ:

Արյունի, յոդոֆորմի, ացետիլենի և թթվածնի հոտը լցրել էր ճակատամարտի վայրը: Արարատը՝ մի կողմ քաշված՝ անտարբեր մարում էր: Երկնքի վրա կապարե ամպեր էին կախվել: Թեթև քամի էր փչում:

Դրսից դիտված՝ կոնկր շարունակվում էր անողորմ, անհամոզ, մեքենական: Հրամանները հնչում էին չոր, կտրուկ, և մարդիկ կատարում էին այդ հրամանները վարձ, արագ շարժումներով, առանց հուզումի, սատուսիրտ, համառ:

Խրամատներից դուրս էին վազում, առաջ նետվում, պատկում:

— Կրակ...

Կրակում էին:

Գնդացիները ջղայնացած տրաքտաբուն էին, թնդանոթները վայելով աղմկում: Անհապառի կարծր հողերը վեր էին թռչում, հառաչելով պտույտ գալիս, թափվում:

Ծուխ, կրակ, երկաթ:

— Հարձակման պատրաստ...

Թողնել թուրքերին որ մտնեն Արարատյան դաշտ:—Այդ երբեք: Սի Եպիսկոպոս, խաչը ձեռքին, գնդակների տարափի տակ, խրամատից խրամատ էր անցնում և վառ ու պարզ խոսքերով այդ հիշեցնում հայերին:

Հայերը կռվում էին կատաղի կերպով:

Երկաթզծի հողաթմբի պատնեռի ետևից գնդերը դուրս նետվեցին և, դիմացի բլուրների վրա ամրացած թշնամու գնդակները արհամարհելով, համարձակ առաջ անցան և գրավեցին նոր դիրքեր: Հետևի հրետանին արագ տեղափոխվեց, և կրակը սաստկացավ:

Այնպես թվաց, կարծես ամբողջ դաշտը հանկարծ կատաղած տեղից շարժվել էր և ցատումով լցված՝ նետվել առաջ:

Թուրքերը այդպիսի դիմադրության չէին սպասում:

— Պարոն գնդապետ, գործերը ո՞նց են գնում...

— Լավ: Թուրքերը ետ են քաշվում...

Ահ, Աստված, թուրքերը ետ են քաշվում...

Հիմա բավականին պետք էր քայլել հասնելու համար նոր բռնած դիրքերին: Ահա հետոն գնդերը շարժվում էին: Հրետանու մասերը անդադար տեղափոխվում էին: Թուրքերը հեռացել էին դիմացի բլուրներից:

Հայ գյուղացի տղաները՝ ծանրաշարժ, պնդակազմ՝ պատահական փոսերում շարքով պատկած անդադար կրակում էին: Ապա, հազիվ հրամանները հնչում էին, նրանք վեր էին ցատկում և ծանր կոշիկները գետնին խփելով վազում էին առաջ, մագլցում թմբերը, ծածկվում քարերի ետև և շարունակում կրակել:

Դաշտը դղրդալով ոռնում էր:

Թնդանոթները, որոնց առաջ մրտած դեմքով մարդիկ քուրմերի նման միօրինակ շարժումներ էին անում, կրակում էին, աղաղակելով ետ քաշվում, նորից կրակում:

Երբեմն, նրանցից մեկը հանկարծ գամվում էր իր տեղը, սղոցած ծառի նման երեքում և փոխում գետնին:

Պատահում էր, որ ումբը ընկնում էր ամբողջ մի խմբի մեջ. ձյունամրիկի նման պտույտ էր գալիս, ամեն ինչ կտրտում, ծամում և օղբ հաճելով աղմուկով վայր թափվում: Մեկ էլ տեսնում էին, ինչպես պեղված հողի և ձյունի միջից, մեկը վեր էր ցատկում, բազուկները ճոճելով, խենթացած վազում և, տասը քայլ հեռու, երեսի վրա երկարում:

Կամ այնտեղ, ուր քիչ առաջ քրմական շարժումներով լցնում էին թնդանոթը, հողերը մխում էին և մի կտոր ծանր լուրջուն սփռում թիթեղի արկղների, կոտրատված անիվների, մարդկային մարմնի կտորների և անասելի տակնուվրայության վրա:

Ահ, Աստված, թուրքերը ետ են քաշվում...

Ահ Աստված, թուրքերը ետ են քաշվում...

...Գնդակները շարունակում էին սուլել:

Գիշերը Էջմիածնի զանգակները դողանջում էին:

Հայերը մեծ հաղթություն էին տարել: Ամբողջ հայ ժողովուրդը մեկ մարդու պես ոտքի էր կանգնել, նետվել մարտի դաշտ և հերոսաբար թշնամուն վտարել Արարատյան դաշտից դուրս: Այդ հաղթությունը հայ աշխատավոր ժողովրդի հաղթանակն էր: